

Práblams áv ða 'raitar to'dei

PÉTER ESTERHÁZY

Det ikke eksisterende problem

En forfatter, som skriver om forfatterens problemer, er enten ikke forfatter, eller han skriver ikke om problemerne. Eller også har han ingen problemer for øjeblikket. Man bør notere sig, at en forfatter, som netop har problemer med at skrive, er – oh, utal nemmelige skæbne – netop ikke forfatter. En ikke skrivende forfatter er ingen forfatter.

Stalins lære

Er der mennesker, er der problemer, er der ingen mennesker, er der ingen problemer (skulle folkeslagenes store læremester efter sigende have sagt). En forfatter er et menneske.

Problemets problem

Problem (ifølge Ordbogen over det Ungarske Sprog): 1. Et teoretisk, praktisk spørgsmål, der venter på en løsning. 2. Et spørgsmål, som er vanskeligt at løse. Et dilemma, der forårsager hovedbrud.

Et problem er altså noget, der skal løses. Vi vil gerne vide, hvor skoen trykker, hvor hunden ligger begravet. Vi forudsætter altså, at der findes sko, at der findes hunde.

Vi anskuer verden som en ansamling af problemer. Det europæiske intellekt stræber efter løsninger. Det vil eliminere, fjerne årsagen til problemet, selve problemets rod. Selv om „problemet“ er en naturlig del af tingenes væsen. Krigen, Auschwitz eller Sarajevo er ikke et problem, i og med det ikke kan løses, her er intet at eliminere, hvis ikke ligefrem mennesket selv. Men det er problematisk.

Forfatterens problem

Forfatterens problem er at skrive. Ordet, sætningen. I dette er der intet, der kan løses. En forfatter er en

person, for hvem sproget er et problem, sproget er den nødvendige (om end ikke helt tilstrækkelige) forudsætning for et forfatterskab. Det er forfatterens virkelige problem, andre problemer har han ikke. Så skulle det være uddebatteret.

To'dei

Ordet to'dei betyder, at der også findes en 'jestardei, det vil sige, at tiden eksisterer, så lad os tage tiden i agt. Og tager vi tiden i agt, må vi også tage rummet i agt, vi må i det mindste forstå så meget af dagens – to'deis – fysik.

Det gamle problem

Det ville være et for hurtigt svar at give, at det gamle problem bestod i, at vi ikke levede i frihed. Men det ville ikke kun være forhastet, fordi en eller anden i så fald kunne indvende, at han rent personligt var fri, og udsagnet bliver ikke mere præcist af, at vi ser problemet i vore landes manglende frihed. Kunst og frihed står i et ret indviklet, kaotisk forhold til hinanden, det er (desværre) umuligt at sige, hvad der er godt for kunsten, hvad det er, der får den til at blomstre. Til tider er kunsten bedst tjent med at være trængt, og til tider er den bedst tjent med at blive forkælet (hvilket naturligvis ikke legitimerer trængslen) eller med ligefrem at være fuldstændig upåagtet.

1913

Det er under alle omstændigheder farligt at leve i et diktatur, farligere end i et ikke-diktatur. Muligheder for fejl kan være væsentlig større dér. Hvis nogen, for eksempel i Paris, tænker, at kapitalisme er evig, påtager han sig ikke nogen større risiko derved. Men hvis nogen tænkte, og alle tænkte det, at dette

et eller andet var, om ikke evigt, så i hvert fald umådeligt langvarigt, og han derfor i alt for høj grad byggede sin livsstrategi på denne overbevisning, så er det ikke utænkeligt, at han nu geråder ud i visse vanskeligheder, når han ser sig i spejlet, også selv om han ikke just gribes af skamfølelse, men blot af pinlighedens, ubehagets mismod. For at bruge en gammel metafor: i 1913 levede vi i den sikre overbevisning, at Monarkiet varede evigt.

Præcisering

På en vis afstand kan man tro, at et blødt diktatur ikke er diktatur, men noget i retning af demokrati, dets frihedsgrad er blot ikke 100 eller 99, men lad os sige kun 43. Men den bliver såmænd også nok 51. Det er en misforståelse, for et blødt diktatur er også diktatur, dets frihedsgrad er 0, der findes ingen frihed, kun spillerum. (Hvilket naturligvis ikke er så lidt, eftersom i ethvert ordentligt diktatur med respekt for sig selv findes kun kæft, trit og retning og ikke spillerum). Visse friheder i stedet for frihed.

Diktaturets mest indædte fjende er erindringen. Et virkeligt diktatur eliminerer erindringen nådesløst, størkner alt i den evige, nu tilfrosne verden; den bløde variant er ikke længere i stand til det, den anstrenger sig blot med uberegnelig(!) iver. Den kan stadig hindre os i at tale virkeligt om virkeligheden, men ikke i at tie virkeligt om virkeligheden. Litteraturen var (noget højstemt sagt) denne tavsheds forsvarsbastion. *Netop det* talte litteraturen meget resolut (sometider meget præcist) ikke om.

Det højstemtes problem

En forsvarsbastion er sandelig en alvorlig sag og ikke noget legetøj. I en sådan situation bliver litteraturen (i modsætning, synes jeg, til sin egen natur) stor og betydningsfuld. Som vi plejede at sige: litteraturen var, kunne være det eneste sted, som erindrede os om vor tabte (frarøvede, forspildte) frihed. Lad os ikke gå udenom det længere, den var virkelig betydningsfuld, den kunne være betydningsfuld, den var nødt til at være betydningsfuld.

Det indebar den risiko, at forfatteren, hvis han ikke var opmærksom, forvekslede litteraturens betydningsfuldhed med sin egen – lidt efter lidt mente

han, at også han var betydningsfuld. En forfatter, der er overbevist om sin egen betydningsfuldhed – ham kan man godt slå korsets tegn over. Denne overbevisning om egen betydningsfuldhed bør nævnes, om ikke andet så fordi den til tider også kunne ramme gode forfattere.

Det var ikke så enkelt. Fordi vi skulle (skal) påtage, ja, sikre os vor egen manglende seriøsitet således, at vi imens måtte se hele regionens, rummets alvor, brutale grumhed i øjnene. Sagt på en anden måde, hvad kan man stille op med tilværelsens ulidelige sværhed under den tidløse trussel om tilværelsens ulidelige lethed.

Og selv om dette teoretisk var klaret, var der stadig rigeligt kaotisk tilbage. Fordi, for eksempel, de til halvfjerdsernes begyndelse eller midte daterbare prosabevægelser ganske vist godt kan beskrives som nogle, der, lad os sige, deklarerer tekstens fortrinsret over for tekstmiljøet, textus over for contextus, altimens også de i dette tegn undfangne bøger havde til tider udfyldt de allerede nævnte, såkaldte moralske rollemønstre. Dette er selvfølgelig ikke på mindste måde ment selvkritisk. Og heller ikke nostalgisk. (Vore bøger blev historiske bøger, som vi holder af at udtrykke det, en del af de østeuropæiske romaner afgik nemlig ved døden, og der er ikke den bog, der ikke sørger over en død sætning, en sætning, der ikke kunne takke sig selv og sine sætningsfæller for sin eksistens, men for eksempel netop det forbud, der ramte den, om end et sådant forbud ikke længere kunne opretholdes – alligevel mener jeg (fornuftigvis?), at de i sprogets tegn skrevne bøger har flere liv, de ændrer sig ganske vist, eftersom vi læser dem på en anden måde, heltemodets patos er skallet af dem, men det, netop denne patos dækkede over, står tilbage, det, som kun sproget, som vi elsker at udtrykke det, som kun subjektet og prædikatet er i stand til at bevare).

Heltemodets problem (kvindeproblem)

Det hårde diktaturets sprog er stilhed. Det blødes er tavshed. Tisken og hvisken. Hentydninger og antydninger. Meddelagtighed og fordækt tale. Vort referenceeksempel er de 56 marsvin. Hvis der altså fløj (susede) 56 marsvin henover vor have i teksten, var

det med god grund, at læseren spidsede øren, 56 som mytisk tal, et skjult referencepunkt, det antyder, at nu sker der vist noget i hans stakkels, mistede friheds interesse, rettere sagt, der sker såmænd intet, men der bliver hentydet til det. Det bliver antydet. Vi befinder os i nærheden af et forbudt område.

Men imens glemmer vi kvinden nede i haven, selv om vi efter Tjerkhov udmærket godt ved, at der altid er en kvinde i haven. Og det er selvfølgelig det eneste, der er interessant. Hvad sker der med kvinden? De gode romaner (Kadarperiodens romaner? – er denne ejefaldskonstruktion mon berettiget?) handlede også hidtil om kvinden, men ak, vi interesserede os til tider mere for disse fordømte 56 marsvin.

Alt dette indebar den fare, at litteraturen, at kunsten ikke blev vurderet som litteratur og kunst, men som moralsk id. Men i det mindste blandedes synspunkterne, og det var svært at gøre sig uafhængig af det. Lad os blot komme dilemmaet i hu, at hvis et „godt“ menneske skrev en „dårlig“ bog – hvem ville mon have påtaget sig at sælge fra samme standplads som, lad os sige, den tids organ, Folkefrihed, hvis synspunkter naturligvis var divergerende, den rallede ikke over, at bogen var „dårlig“, men over at forfatteren var „god“. Eller hvem ved. Det er en meget ømfindtlig situation, for i kunsten udspringer godt og dårligt fra en eller anden subtil, indviklet, fælles overenskomst, der gives ingen dødsikre parametre, ligesom i pandekagefremstilling, og hvis der derfor blandes fremmede synspunkter, groft sagt løgne i denne fælles overenskomst, fører det til noget dårligt. Eller i det mindste til noget, som kun yderst vanskeligt lader sig korrigere. Dette bringer værdiernes, værdinormernes evige problem på bane. (Der findes dem, der nu vil løse dette let og hurtigt ved med purifikatorisk raseri at afskaffe hele intelligentsiaen. Hvilket slet ikke er noget dårligt indfald, der er noget i det, navnlig idioti, for *i så fald* skal alle afskaffes... også den, der afskaffer...)

Problemets problemløshed

Alle disse virkelige problemer bragte en eneste ting med sig, og heller ikke det berørte selve kunsten, men dens situation: kunstens situation, stilling, sam-

fundsmæssige placering, sågar (forventede) rolle, opgaven var klar: forfatteren stod per definition heltemodigt over for magten, hånd i hånd med læseren, der således omfattede sin forfatter med kærlighed og til tider med en vildledende opmærksomhed.

Løgnens problem

Vi sagde, at tiden ikke eksisterede i et diktatur, eller at den var ubevægelig, frosset til. Lad mig da blande en smule modstridende i metaforerne, for på en eller anden måde gik tiden nu alligevel (og hvis den ikke gik, så slæbte den sig i hvert fald af sted eller roterede omkring *nuet*), den kodede tale blev stadig mindre selvfølgelig, og også meddelagtigheden blev stadig mere tvivlsom – hvad og hvem skjuler vi os for, når alle ved alt, når censuren forstår hentydningerne bedre end læserne, og når man ikke engang rigtig er klar over mere, hvad det er, der hentyder til hvad, når hemmeligheden er så åbenbar, at det er til at skamme sig over.

Det vil sige, at tavsheden, den spændende, til tider surrealistisk smukke og eksklusive(!) mulighed for at tie om *det*, blev til *fortielse*, illusionens og virkelighedens så ofte besungne strålende legen skjul, til afskyelig trippen på stedet. Og fortielsen har som bekendt ikke forsvarsbastioner, kun smuthuller. Det blide diktatur gør mennesket umætteligt, det stiller sådanne spørgsmål, som om det (samfundsmæssigt) var frit. Disse spørgsmål kan han selvsagt ikke stille åbent, men eftersom han inderst inde, for sig selv, allerede har stillet dem, kan han ikke slå sig til tåls med det, som han hidtil havde ladet sig nøje med – vi blev kede, trætte af 60ernes, 70ernes til østeuropæiske grotesker førende svar.

Hvis alt er løgnagtigt, og vi så jo med egne øjne, at alt var løgnagtigt, så er det ikke længere denne kendsgernings groteske blændværk, der toner frem for vore øjne – for det er jo virkelig spektakulært, når alt til sidste søm er løgnagtigt, alt, fra vor faders øjenbryn til gullaschsuppen, som vi elsker at udtrykke det – men det ubehagelige spørgsmål: hvad er så vor situation? Bliver vi mon ikke selv løgnagtige i en total løgnagtighed? Kan et ord, en sætning, en bog i sig selv være sandfærdig? Hvorfor skulle forfatteren være sandfærdig, når læseren er løgnag-

tig? Det, at på bunden af alt heltemod lurer angsten, anede vi godt nok i forvejen, men kan der i denne blødsødne, én årlig vestlig udrejse tilladende osv. verden eksistere andet end angst? En fordækt, fornægtet, elaboreret angst?

Disse spørgsmål kunne vi ikke besvare ordentligt. I alt væsentligt var det i fra dette hidrørende resignations, henholdsvis denne resignation afløsende, alle barrierer ikke længere hid og did skubbende, men væltende og af de nye muligheder udløste spændings tegn: at det hele endte.

Det nyes problem

Og ingen ved, hvad det er, der er begyndt. I det hele taget, ingen ved noget, hverken i Vest eller Øst. (Europa som ét fælles skuldertræk. Det er den nye enhed). For der findes selvfølgelig stadig Vest og Øst, det viste sig hurtigt, at sådan en forening ikke går sporenstregs. (Her vil jeg se bort fra nogle tarvelige, skønt for mig så kære spøgefuldheder). Og ikke blot Øst og Vest eksisterer (der er snarere, om end metaforisk, tale om Nord og Syd), der eksisterer også et Mellem, dette hverken her eller dér (snarere dér, men håbende her, eller omvendt), også selv om definitionerne er andre. Måske findes der ingen definitioner, kun følelse og syn. Jeg føler, at jeg er fra Øst, jeg ser, at han er fra Karl Marx Stadt. (Hvad er det nu, den hedder nu?)

Så sagte, så sagte.

Probleminventar

Pengenes problem. – Vi har hidtil intet kendt til pengenes herredømme, magt. Nu kolliderer vi nok så brutalt med det, for selvforsvarets små cirkler, strukturer er langt fra udviklede endnu. De gamle former for statens kultur-mæccennatur eksisterer ikke længere, og de nye er under udformning. Generelt: gamle strukturer vælter, og ingen nye findes. Forlængst – endnu.

Bogudgivelsens problem. – I stedet for frihedens milde rus, værdiløshedens frihed. De forandrede boglader. De forandrede bøger. (Det befriede Europa kender ikke den indbundne bog på disse kanter, man kender kun bøger med blødt omslag. Vore

børn ved kun, at en bog er noget, der falder fra hinanden, når man blader i den).

Oplagstallets problem. – Den faldende agtelse er efter min mening ikke et problem. Efter at have tabt sin politiske vægt, har litteraturen atter fundet sin rette hylde. Der er selvfølgelig dem, der har vanskeligt ved at vænne sig til det. Det er ikke det, der er problemet. At udkomme i 5 tusind eksemplarer i stedet for 30 tusind kan højst være et læsersociologisk og finansielt problem. Men 300 i stedet for 30 tusind – det er noget andet. Det provokerer til nogle spørgsmål: hvad er kunst egentlig for en størrelse? hvor hører den til, hvor skal vi klemme den ind mellem McDonald's og Sarajevo, hvem skriver vi for? Disse spørgsmål var heller ikke i sin tid særlig behagelige, men dengang dækkede diktaturets skygge over det, som på én gang var spørgsmål og svar (og billedflimmer).

Problemet ved at skrive en artikel

Her må vi tøve en kende, hvilket jeg i min magtesløshed må understrege. For her er der mere og mere tale om en usikkerhed, og artiklen lader ikke desto mindre som om den ved noget, den klassificerer, remser problemer op osv. Det er artiklens indbyggede fejl. Problemla. Var artiklen konsekvent, ville den tie. Men en artikel er ikke i stand til noget sådant (digte kan af og til tie).

Problemet ved at dække over det fordækte

Låget er fjernet, det løftedes, så nu kan vi koge og boble løs. Hvis vi vidste, hvem vi stod overfor – hvis vi havde selvkundskab og ikke kun stedkundskab – ville det være lettere. Mennesker af tvivlsom status anvender ord af tvivlsom status. Jeg citerer: „Det sprog en ungare, men måske alle mellemeuropæere bruger, forekommer selv i oversat form fremmed og mærkeligt. Skævt. Begrebernes relationssystem er et andet, sprogbrugen er hverken *venstreorienteret* eller *liberal*, heller ikke en 68er sprogbrug, hvem ved hvad for en, jeg ville kalde den lyrisk, altså talentfuld eller talentløs, men under alle omstændigheder meget personlig. Sprogblomster i stedet for kendsgerninger, metaforer i stedet for analyse. Og vi taler oven i købet dette personlige sprog, som om de for-

løbne fyrretyve år hovedsagelig er gået med, at vi ikke anede, hvem personen var. Det er nemlig – hvor smerteligt! – ikke kun det onde bolsjevikregimente, der blev fordummet, men også det dyrebare folk, helt konkret altså også jeg. (Nota bene: også Du, fjerne Læser. Dette Jaltaeuropa blev kontinuerligt fordummet. Hele kontinentet fra Lissabon til Stockholm, fra Bukarest til London er engang idioti).“

De nye fælles overenskomster lader vente på sig. Det er en ganske dramatisk proces (sometider med dramatiske personlige konsekvenser). Rent fagligt: det er tiden til fornyet indlæring af ordene, en pæn, stille og forsigtigt udforsken af, hvad ordene *nu* betyder.

Den globale, entydige og derfor på forhånd triumfante konflikt mellem magt og kunst er blevet afløst af en hel stime små konflikter. Jerntæppet er evaporeret, og nye nationalgrænser rejser sig af seklers animositetsmørte. En gammel stemme, som vi hidtil kun har læst om, lader sig atter høre. En provinsialisme, som vi hidtil ikke har skullet tage alvorligt, er dukket op igen. I det hele taget: er det mon muligt, at vi hidtil ikke har skullet tage noget som helst alvorligt, at det var nok, at det politiske system tog os alvorligt?

Alt for meget ansvar er på én gang blevet lagt på vore skuldre på disse kanter, og skønt vi ventede dette ansvar, denne frihed med længsel, og skønt vi mente at vide, hvad vi havde at gøre – aner vi nu alligevel ikke, hvad vi skal og hvordan. Vi kan kun stirre ned for fødderne af os selv – i bedste fald.

Det virkelige problem

I mangel af bedre følger vi vestlige mønstre, men uden at tro, uden at kunne tro på dem. Det er dog muligt, at det er en alt for stiv, alt for statisk problemstilling, og netop ved at følge disse mønstre (åbenbart ude af stand til at kopiere dem) åbnes der nye muligheder, flyttes vi – her og dér – ud af vor nuværende situation, ud af denne tomhed, og følgende vil vi engang stille nogle andre spørgsmål eller stille dem på en anden måde, som vi, hvem ved, måske også ville kunne besvare. Nu er der ingen svar og altså heller ingen virkelige spørgsmål. Vi dri-

ver af sted uden at vide, hvad vi skal stille op med vor kulturarv og vore imperativer.

Vi har erfaret bagslagene ved at skue *fremad* (som på en høstplakat) – så er det virkelig klogere at stirre ned for fødderne af os selv. På den anden side mener vi at vide, at det, at være europæer, er ensbetydende med at gå med oprejst pande. Hvordan er (bliver) denne nye europæer? Hvordan er den Faust, som er bange, fordi han må være bange, bange for det *store*?

Det gamle rundbordsspørgsmål lød således: Er De fri? Og med rette håbede man, at vi ville divertere med en diktatorsmedearie, og man rystede indigneret på hovedet, hvis vi svarede ved at spørge, om man mon havde vovet at stille et sådant spørgsmål til for eksempel Updike eller Handke.

Det nye spørgsmål lyder: Hvordan ser Deres fremtidsbillede ud? Og med rette håber man, at vi vil divertere med en demokratilovprisningsarie. „Mit fremtidsbillede? Tja... Jeg ved ikke rigtigt... Og Deres?“ „Hvad mener De med mit? Her er det mig, der er moderator.“ Og efter at stilheden har sænket sig: „I så fald, kære ven, må De finde Dem i, at også jeg er moderator.“

Problemet

Hvem er det nu, vi modererer?

På dansk ved Péter Eszterhás